

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA DEVLET ANLAYIŞININ DEĞİŞİMİ (1950-1960): DÖNEMİN İKTİSADİ SİYASALARINA BİR BAKIŞ

THE CHANGE OF STATE CONCEPTION DURING THE DP
GOVERNMENT (1950-1960): AN OVERVIEW OF
ECONOMIC POLICIES IN THE PERIOD

Melih Nadi TUTAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 09.03.2020

Kabul: 18.03.2021

Article Info

Received: March 09, 2020

Accepted: March 18, 2021

Özet

Demokrat Parti (DP) döneminde bürokrasideki devlet anlayışının izleri Metin Heper'in Türkiye'de Devlet Geleneği adlı çalışmasında aşkancı, DP'li siyasal elitlerin ise araçsalcı anlayış olarak ifade edilmektedir. Bu ve diğer kavramsallaştırmalar aşağıda detaylandırılacaktır. Ancak DP'nin on senelik iktidarı boyunca aynı devlet anlayışını izlediği, incelenmeye değer bir argümandır. Bu çalışmada da Marksist devlet kuramcıları ve onların fikirleri etrafında araçsalcı ve yapısalcı devlet kavramları tartışılmış, ardından DP'nin devlet anlayışı, başlıca siyasalar bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın argümanı; siyasal hayatta devlet anlayışının değişimler geçirebileceği ve DP'nin de önce araçsalcı bir anlayışla yola çıkıp sonrasında yapısalcı bir devlet anlayışını benimsediğidir. Bu argüman etrafında Marksist devlet kuramına ilişkin eserler, Türk siyasal hayatı incelemeleri, DP'yi inceleyen çalışmalar, dönemin tanıklarının kitaplarından faydalanılmış; ulusal gazeteler ve meclis tutanakları birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda DP'nin, kesin bir tarihten bahsetmek mümkün olmasa da 1953 ila 1956 yılları arasında bir geçiş dönemini yaşadığı ardından ise, DP'nin araçsalcı devlet anlayışının, yerini yapısalcı bir anlayışa bıraktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler; Türk siyasal hayatı, Demokrat Parti, araçsalcılık, yapısalcılık, devlet anlayışı

Abstract

In the study named "The State Tradition of Turkey" by Metin Heper during the Democratic Party (DP) period, the bureaucracy's conception of the state is expressed as a transcendentalist and the political elites of the DP as an

---

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, melihnadi94@gmail.com.

instrumentalist. Those conceptions will be elaborated in the text. However, it is an argument worth to examine that the DP pursued the same state conception along its ten years on power. In this study instrumentalist and structuralist conceptions of the state have been discussed regarding Marxist state theorists and their ideas, and the DP's conception of the state have been evaluated in the context of policies. The main argument of the study is that in political life the conception of state can be subjected to transformations and that the DP initiated an instrumentalist conception and then adopted a structuralist conception of the state. Concerning this argument memoirs, studies of Marxist state theories, researches on Turkish political life and the DP have been utilised, and national newspapers and parliamentary minutes have been used as primary sources. Although it cannot be determined an accurate date, at the end of the work it is seen that the DP experienced a transitional period between the years of 1953 and 1956, then the instrumentalist conception of the state gave its way to a structuralist conception.

Keywords; *Turkish political life, the Democratic Party, instrumentalism, structuralism, the conception of state*

Giriş

Yapısalcı ve araçsalcı devlet kavramsallaştırmaları Marksist gelenekten yazarların ifade ettikleri ve birbirlerinin karşı argümanları olarak görülebilecek bir tartışmayı yansıtmaktadır. Bu bağlamda klasik Marksist teori, yukarıdan bakıldığında, Engels'ten hareketle, devleti; ilkel komünal dönemden sonra gelişen, toplumda egemen sınıf ile tanımlanan ve nihayetinde egemen sınıfın çıkarlarını ve otoritesini yansıtan bir iktidar sahası olarak tanımlar.¹ Bu bakımdan Marksist devlet teorisi, Marx ve Engels özelinde, bir anlamda sınıf düzeninin teorisi, diğer deyişle, toplumun ekonomik temellerle anlaşılması neticesinde devletin sınıf eksensli çıkarlarla ilişkisini çalışma konusu edinen bir literatüre denk gelmektedir.² Bu literatürden esinlenerek Ralph Miliband, Fred Block ve Nicos Poulantzas, Bob Jessop ile karakterize edilen araçsalcılık-yapısalcılık tartışmasının tarafları da sırasıyla kısaca, devletin egemen sınıfların elinde sadece bir araçtan ibaret olduğunu ve devletin aslında bir yapı olarak bu sınıflar arası ilişkiyi etkilediğini, dönüştürdüğünü ifade ederler.³ Bu tartışma, hâlihazırda Marksist bakış açılarıyla da literatürde incelenmiş olan Demokrat Parti (DP) etrafında da değerlendirilebilir.

¹ Henry B. Mayo, *Introduction to Marxist Theory*, Oxford University Press, New York, 1960, ss.156-157.

² Bob Jessop, *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Martin Robertson, Oxford, 2013, ss.7-16.

³ Raju J. Das, "Marxist Theories of the State", *Alternative Theories of the State*, ed. Steven Pressman, Palgrave MacMillan, Hampshire ve New York, 2006, ss.64-74.

Cem Eroğul, böyle bir perspektiften DP'nin, toplumsal tabanının bazı toprak ağalarıyla birlikte ticaret burjuvazisi olduğunu iddia eder.⁴ Bu çıkarım aşağıda da değinileceği üzere, DP'nin muhalefet dönemi ve iktidarının ilk yılları için yanlış değil, ama eksik bir çıkarım olsa da DP'nin ilk iktidar döneminin sonları ve ikinci iktidar dönemi için araçsalcı devlet anlayışının hâkim olabileceği noktasında geçerli bir değerlendirmedir. Bununla birlikte DP, özellikle Türkçe literatürde çokça incelenmiş olan, Eroğul'un argümanının tersine, ilk noktada Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) otoriter eğilimlerine muhalif olan tüm kesimlerin desteğini sağlamaya çalışan bir kitle partisi görünümünde olan,⁵ siyasal, sosyal ve ekonomik iç gelişmelerle zemin bulan çok partili hayata geçişe, dış gelişmelerin de ortam sağlamasıyla⁶ önce muhalefet sonra da iktidarda bulunabilmiş bir siyasal örgüte denk gelir.

Bu Marksist devlet teorisi ve DP literatürü birlikte düşünöldüğünde, Metin Heper'in Türkiye'de Devlet Geleneği adlı çalışmasıyla karşılaşılr. Araçsalcılık-yapısalcılık tartışmasına benzer şekilde Türkiye örneğinde, aşkıncılık ve araçsalcılığın aşırı ve ılımlı yorumlarını tipolojileştiren Heper, "genel çıkarım gözetilip özel çıkarılara yaşam hakkı tanınmadığı" devlet anlayışı olarak tanımladığı aşkıncılığın DP döneminde bürokraside göröldüğünü, DP'lilerin ise araçsalcı anlayışa yakın olduğunu ifade eder.⁷ Bu bağlamda Heper, ılımlı aşkıncılığı devletin bürokraside temsil edildiği bir anlayış olarak belirtirken, devletin partide konumlandığı devlet anlayışının ise ılımlı aşkıncılık ile ılımlı araçsalcılık arasındaki bir kategori olduğunu öne sürer.⁸ Ancak bununla birlikte DP'nin devlet anlayışındaki bu araçsalcı yön, ilk iktidar yılları için geçerli olsa da, sonrasında DP elitlerinin de, ılımlı araçsalcılıktan aşkıncılığa doğru bir anlayış değişimi geçirdiği argümanlaştırılabilir. Diğer deyişle, DP'nin özellikle son iktidar dönemi, Heper'in tanımladığı, devletin giderek parti ajandasında konumlandığı anlayışa denk düşmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, DP literatürü ve birincil kaynaklarla birlikte DP'nin devlet anlayışındaki değişimin görünümünü Marksist devlet teorisi perspektifinden değerlendirmektir. Bu amaçla öncelikle araçsalcılık-

⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, ss.76-77.

⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015, ss.31-34.

⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.225.

⁷ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, ss.9-31 ve s.135.

⁸ Metin Heper, "The State and Public Bureaucracies: A Comparative and Historical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 27, Sayı 1, 1985, ss.108-110.

yapısalcılık tartışmasının temel hatları aktarılacaktır. Ardından DP'nin ilk iki iktidar dönemi ve son iktidar döneminde siyasalar ve söylemler etrafında devlet anlayışının göstergeleri belirtilecek ve bu değişimin izleri tartışılacaktır. Bu değişimin izlenmesinde ağırlıklı olarak ekonomi politikaları öne çıkmaktadır. Bunun hem kuramsal hem de tarihsel iki yönden anlaşılabilmesi belirtilebilir.

Birincisi; genel anlamda klasik Marksizm, siyasal analizlerini ekonomik temelli olarak ileri sürmüş ve bu, sonraki Marksist kuramcılarının da devlete dair teorik perspektiflerini sınıf çatışması üzerinden kurmasına neden olmuştur. İkincisi ise; DP'nin iktidara gelmek için söylemlerini bürokrasi baskısının yanı sıra büyük ölçüde iktisadi siyasalarla temellendirdiği, iktidar döneminde ise yaşadığı yükseliş ve düşüşlerde ekonomik refah seviyesinin temel bir belirleyen olduğudur. Öyle ki çalışmanın kapsamı dışında kalmakla beraber DP'nin CHP'den ayrılışındaki “görünürdeki” sebebin Çiftçiye Topraklandırma Kanunu olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla ekonomik gösterge ve siyasalar, incelenen dönemde devlet anlayışındaki değişimleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bakımdan farklı yöndeki politikalara da değinilmekle birlikte, mercek çoğunlukla iktisat politikaları üzerinde tutulmuştur. Son olarak, çalışmada devlet anlayışı kavramsallaştırmasıyla ifade edilmek istenen, belli bir dönemde siyasal elit ve partilerin Heper'in belirttiği devlet, bürokrasi ve anayasal sistem üçlüsüne⁹ ilişkin bakışları ve siyasalarıyla devleti bunlar arasında hangi konuma yerleştirmeye çalıştıklarıdır.

Araçsalcılık-Yapısalcılık Tartışması

Araçsalcılık-yapısalcılık tartışması; burjuvazinin tahakküm uzantısı, yönetici sınıfın aracı, genel kapitalist çıkarın ideali ve toplumsal düzeyde kohezyon/uyuşmanın sağlayıcısı olarak devlet gibi devlete dair farklı algılamalara sahip olan Marksist gelenek içinde yaşanan, devletin kapitalist toplum içinde mi yoksa bir kapitalist devlet yapısı olarak mı konumlandığı sorusu etrafında şekillenen bir tartışmayı yansıtır.¹⁰ Devleti, David Easton'dan hareketle girdiler ile çıktılar arasındaki bir aygıt olarak gören ve Robert Dahl'ın poliarşik toplumu kavramından hareket eden bir anlayış geliştiren Miliband, bu tartışmanın araçsalcı tarafında dururken;¹¹ Poulantzas

⁹ *A.g.m.*, ss.94-97.

¹⁰ Colin Hay, “Marxism and the State”, *Marxism and Social Science*, ed. Andrew Gamble, David Marsh ve Tony Tant, University of Illinois Press, Urbana ve Chicago, 1999, ss.154-165.

¹¹ Clyde W. Barrow, “The Miliband-Poulantzas Debate: An Intellectual History”, *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, ed. Stanley Aronowitz ve Peter Bratsis, University of Minnesota Press, Minneapolis ve Londra, 2002, ss.5-9.

da eleştirel bir bakışla bu araçsalcı görüşün, devletin sadece burjuvazinin elinde bir çıkar aracı olması anlayışına yol açtığını ve esasında devletin, toplum ve barındırdığı sınıflara nazaran daha otonom bir yapı olduğunu ifade ederek yapısalcı kanatta yer alır.¹² Dolayısıyla kısaca iki taraf; aynı düşünce geleneğinde yer alan düşünürlerin farklı eser ve yönlerine yaptıkları vurgularla ayrışmaktadır.

Miliband, Marx'ın sistemli bir devlet teorisi geliştirme girişimi olmadığını ancak onun bazı eserlerinden bir Marksist devlet teorisi geliştirilebileceğini ifade ederken, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi, Marx'tan hareketle, modern burjuva toplumunun kendi çıkarları doğrultusunda kendisini bir "genel forma" soktuğunu ve bunun da devletin bizzatı kendisi olduğunu belirtir.¹³ Bununla birlikte Miliband, Marx'ın yapısalcı bir devletten, diğer deyişle "devletin özerk rolüne (otonomluğuna)" vurgu yapan bir yorumdan da bahsettiğini ancak bunu "Bonapartist devlet" olarak ifade ettiğini öne sürer.¹⁴ Dolayısıyla Marksist devlet anlayışı, Miliband'a göre, devletin kendiliğinden bir eylemde bulunmadığı, sınıf çıkarlarının etkili olduğu ve nihayetinde çoğunlukla da dar bir grup ya da bir kişinin karar alıcı konumda bulunduğu, devletin ve kapitalist toplumda burjuva sınıfının bir "partnerlik" ilişkisini yansıtan bir görüşe denk gelmektedir.¹⁵ Dolayısıyla Miliband, devleti "kapitalist toplumun içinde" görmektedir.

Poulantzas'ın eleştirisi de bu noktada yoğunlaşmaktadır. Miliband'ın devlet ve toplum ilişkilerini "düzenli ve objektif bağılıklar" olarak değerlendirmesini eleştiren Poulantzas, devletin, toplum içi sınıflar arası ilişkilerin görünümünü yansıtan basit bir araç olduğu görüşünü reddetmektedir.¹⁶ Antonio Gramsci'nin, Marksist düşünce ve özelde de Miliband tarafından göz ardı edildiği ve bunun da ekonomik determinizme yol açtığı eleştirisinde de bulunan Poulantzas,¹⁷ aralarındaki tartışmanın araçsalcılık-yapısalcılık ve kendisinin de yapısalcı tarafı temsil ettiği görüşlerine karşı çıkmakta, bunun devlet ve toplum arasında, sözde bir "sıfır toplamlı oyun" görünümü meydana getirdiğini ifade etmekte ve kendi bakış

¹² Simon Clarke, "Marxism, Sociology and Poulantzas' Theory of the State", *Capital & Class*, Cilt 1, Sayı 2, 1977, ss.1-4.

¹³ Ralph Miliband, "Marx and the State", *The Socialist Register*, ed. Ralph Miliband ve John Saville, Merlin Press, Londra, 1965, ss.278-283.

¹⁴ Ralph Miliband, "State Power and Class Interests", *New Left Review*, Sayı 138, 1983, ss.57-58.

¹⁵ A.g.m., ss.59-67.

¹⁶ Nicos Poulantzas, "The Problem of the Capitalist State", *New Left Review*, Cilt 58, Sayı 1, 1969, s.70.

¹⁷ A.g.m., s.67.

açısının bunlar arasında bir ilişki olduğu, fakat burada bürokrasinin ve devletin farklı devlet anlayışları geliştirebilecek düzeyde otonom bulunduğu şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Bu anlamda Poulantzas, Gramsci'nin tarihsel blok kavramına benzer biçimde, dönemler içerisinde farklı devlet anlayışlarının öne çıkıp diğerlerinin marjinal konumda kalabileceğini ifade eder.

Bu, tartışmanın diğer iki öne çıkan isminden Jessop tarafından dile getirilen bir argümandır. Poulantzas'ın, devleti, kapitalist devlet olarak ifade ederek kapitalin sürekliliği için objektif olarak işlev gördüğünü belirttiğini ve bunun da devleti, “çıkarların uyuşmasının etkeni” şekline büründürdüğünü öne süren Jessop;¹⁹ Theda Skocpol kadar “devleti geri getirme” aşamasına kadar gitmese de,²⁰ Marksist açıdan incelenen devletin “kapitalist devlet” olduğunu, bunun da araçsalcıların iddia ettiğinden farklı olarak toplum ve devlet arasında basit bir ilişkiden fazlasına denk geldiğini, devletin kapitalist çıkarlar toplamından daha fazla bir yapıya tekabül ettiğini belirtir.²¹ Bu bağlamda Jessop, kapitali, “sosyal ilişki tarafından belirlenen” bir form olarak görerek, Gramsci'ye atıfla hegemon devletin yapısı şeklinde ifade eder.²² Dolayısıyla Jessop için, devlet, toplumdaki stratejik sosyal ilişkilerin birer birer toplamı sonucunda bir araçtan görece fazlasına denk gelen, Marksist devlet kuramında da kapitalist devlet olarak görünen bir devleti işaret etmektedir.

Block, Poulantzas'ın, devletin görece otonomiye sahip olduğu ve kapitalist sınıf çıkarından görece serbest hareket edebileceği argümanını eleştirerek; sınıfsal toplum yapısına bağlı kalarak Marksist bir konumda kalmaya devam ederken, aynı zamanda bu sınıf iktidarının farklı bağlamlarda devlet iktidarını farklı şekillerde etkileyebileceğini belirtir ve devlet yöneticilerinin sabit, sınıfsal bağlamların ise dinamik yapısını

¹⁸ Nicos Poulantzas, “The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau”, *New Left Review*, Cilt 95, Sayı 1, 1976, ss.63-75.

¹⁹ Bob Jessop, *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, Polity Press, Cambridge, 1990, s.30.

²⁰ Skocpol; devlete ilişkin toplum merkezli açıklamaların, devleti “modası geçmiş” bir kavram olarak gördüğünü, fakat gerek siyasal tarihe karşılaştırmalı olarak bakıldığında gerekse yakın dönemde, aslında devletin otonom konumda bulunduğuna yönelik örneklerin görülebildiğini belirterek, devletlerin toplumların hedefleriyle aynı hedeflere sahip olabileceğini ancak bazı durumlarda da otonom hedeflerini takip edebileceğini ifade eder. Bkz. Theda Skocpol, “Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research”, *Bringing the State Back In*, ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, ss.3-28.

²¹ Jessop, *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, ss.339-358.

²² Bob Jessop, “Accumulation Strategies, State Forms and Hegemonic Projects”, *The State Debate*, ed. Simon Clarke, MacMillan, Hampshire ve Londra, 1991, ss.157-163.

vurgular.²³ Diğer deyişle, buradaki araçsalcılık, doğrudan sınıf çıkarlarının temsili değil, sınıf çıkarlarının devlet yöneticileriyle ilişkisi şeklinde dolaylı olarak gözükmektedir. Bu bakımdan Block, Miliband tarafından geliştirilen araçsalcı devlet anlayışının, devleti, yönetici sınıfın hedeflerinin basit bir aracı olarak görmesini eleştirirken, aynı zamanda görelî otonomi kavramını da sınırlayıcı bulmakta; kapitalî yönlendirenlerin (sonraki çalışmalarında bu kesim, devlet yöneticileri olarak gözükmektedir) kapitalist sınıfın çıkarları hakkında bilinçli olduğunu, fakat toplumsal düzenin yeniden üretimi için ne gerektiği hakkında bilgi sahibi olmadığını, bu bilginin de sınıfsal ilişkiler bağlamı tarafından geldiğini ifade eder.²⁴

Colin Hay'e göre; yapısalcılar, kapitalist devletin bir teorisini ifade ettiklerinden, bakış açıları, Marksist düşünce geleneğinin öngördüğü proletarya devrimini zorlaştırmaktadır.²⁵ Fakat konuya devrim değil, ama tartışmanın bu iki kanadının ileri sürdükleri devlet teorilerinin görünümündeki değişim olarak bakıldığında, yapısalcılığın değişime daha fazla imkân tanıdığı, zira kapitalist devletin bir "tarihsel blok" şeklinde ortaya çıktığı, dolayısıyla bunun değişebileceği görülür. Üstelik araçsalcıların argümanı da DP örneğinde eksik kalmakta, zira toplumsal ilişkiler aynı DP'yi iktidara taşıırken, DP'nin devlet anlayışı sabit kalmamaktadır.

Araçsalcı Devlet Anlayışının Görünümleri: 1950-1955*

DP'nin araçsalcı devlet anlayışının görünümünden ilki bürokraside gerçekleştirilen isim değişiklikleriydi. Bunlar; ordu yüksek kademesinde, bazı bakanlıklarda üst düzey bürokratlarda, valilerde, kaymakamlarda ve müfettişliklerde geniş çaplı değişiklikleri kapsıyordu.²⁶ Dolayısıyla DP, devlet aygıtını, kendi toplumsal tabanından gelen taleplere göre²⁷ dizayn

²³ Fred Block, "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects", *New Political Science*, Cilt 2, Sayı 3, 1981, ss.227-230.

²⁴ Fred Block, "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Socialist Revolution*, Sayı 33, 1977, ss.6-10.

²⁵ Hay, "Marxism and the State", *Marxism and Social Science*, s.167.

* Bu ve bir sonraki başlıkta yararlanılan birincil kaynaklar olan ulusal gazete haberleri ve meclis tutanaklarının bir kısmı Doç. Dr. Ahmet Emre Ateş danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tez çalışması esnasında toplanan verilere dayanmaktadır. Bkz. Melih Nadi Tutan, "Demokrat Parti Döneminde Demokrasi Anlayışının Değişimi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

²⁶ "Ordu Yüksek Komuta Heyetinde Geniş Ölçüde Değişiklik Yapılıyor", *Ulus*, 7 Haziran 1950; "İdari Makamlarda da Değişiklik Başladı", *Ulus*, 9 Haziran 1950; "Yeniden 14 Vali Geri Vazifelere Alındı", *Ulus*, 14 Haziran 1950.

²⁷ Ahmad'a göre, DP'nin, muhalefet yılları boyunca yaptığı mitinglerde halktan en sık dinlediği şikâyetlerden biri idare mekanizmasıyla ilgiliydi ve sonucunda iktidara geldikten

ederek, araçsallaştırıyordu. Zürcher'e göre bu değişiklikler, devlet ile parti örgütünün geçmiş dönemde CHP ile bütünleşmiş olması kaygısından ileri gelmekteydi, ancak ileriki dönemde DP de aynı eğilime girecekti.²⁸ Zürcher'in bu tespiti, yani devlet ile partinin iç içe geçmesi olgusu, yukarıda da değinildiği üzere Heper'in ılımlı aşkıncılık ile ılımlı araçsalcılık arasındaki kategorisine tekabül etmektedir. Ancak bu olgu, daha çok DP'nin son iktidar yıllarına özgü bir durumu işaret eder. DP'nin ilk iki iktidar döneminde, araçsalcı devlet anlayışına ilişkin ikinci bir görünüm, vergilerdeki bazı düzenlemelerdi.

DP'nin iktidara geldikten kısa bir süre sonra eğildiği diğer bir konu da muamele vergilerinde indirim gitmek,²⁹ şekerden alınan tüketim vergisinin indirilmesi³⁰ gibi siyasetlerle tarımsal üretimle gelir elde eden sınıfların çıkarlarını temsil etmekte. Nitekim Korkut Boratav'a göre de, DP; ikisi arasında bir tercih zorunluluğu doğduğunda, küçük çiftçiler yerine büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını her daim gözetmişti.³¹ Bu bağlamda, en azından ilk iktidar yılları göz önünde bulundurulduğunda, DP'nin siyasetleri tarıma dayalı sınıfsal çıkarlara göre şekillenen bir düşünce biçimini yansıtıyordu.³² Dolayısıyla bu noktada devlet, DP için toplumsal ilişkilerin görünümünü girdi olarak alıp siyasetleri da bir çıktı olarak aktaran bir araç görünümündeydi.

Tarımsal gelire dayanan kesimlerin çıkarını yansıtmak bu minvalde DP adına önemli bir siyaset alanıydı. Yukarıda da bahsedildiği üzere büyük toprak sahipleri ve genel anlamda tarımsal burjuvazinin çıkarlarının temsili örneğin, gerekçesinde eski CHP iktidarı devrine oldukça sert eleştiriler barındıran ve çiftçiler ile Toprak Mahsulleri Ofisi arasında ticaretle ilgilenen araçların CHP devrinde ihmal edildiği, bu kesimlerin daha az maliyetle ticaret yapabildiğini sağlayan kanun değişikliği ile³³ görünür olmaktadır.

---

sonra bu CHP devrinden bir "intikam alma çabasına" bürünmüştü. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.32. Aydemir, bunu, DP'nin iktidara geldikten sonra halkın tercümanı olma görevini yerine getirebildiği şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, (C.3), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.90.

²⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.324.

²⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak Dergisi*, D: IX, C: I, 5.VII.1950, s.390-393.

³⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: IX: C: I, 5.VII.1950, s.386-389.

³¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, ss.105-106.

³² Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2012, s.172.

³³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Afyon Karahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı'nın, Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve 28'inci Maddesinin Kaldırılmasına ve Bu Kanuna İki Geçici Madde Eklenmesine Dair Olan 5621 Sayılı Kanunda

Öyle ki genel anlamda ekonomi ve özelde tarıma dayalı politikalarda aksaklık, DP için siyasal hayatı etkileyecek düzeyde önemli bir alanı işaret etmekteydi.

I. Menderes Kabinesinin 1951 yılındaki istifası; Hürriyet Misakı'nda yaşanan sapmalar, DP'nin örgütsel yapısındaki aksaklıklar, DP Meclis Grubundaki rahatsızlıklar gibi farklı nedenlerle okunabilse de³⁴ görünürde ve mevcutta olan neden, Tarım Bakanı Nihat Eğriboz'un tarım politikalarından rahatsızlıktı. Bu neden, DP'nin araçsalcı devlet anlayışının izlerini göstermekteydi. Zira DP, tarımsal nüfusa dayalı oluşmuş büyük bir kesimin oylarıyla iktidara gelmiş ve bunun içerisinde de tarıma dayalı bir ticaret burjuvazisinin çıkarlarını da yansıtmaya vaadi öne sürmüştü.³⁵ Bu bağlamda, DP için tarıma dayalı bu burjuvazinin çıkarlarının korunması birincil derecede önemliydi. Bu çıkarların temsili ise, devletin görece otonomluğunun göz önünde bulundurulup kabine istikrarının sağlanması yerine, kabinenin değişimiyle gerçekleşiyordu.

DP'nin araçsalcılığına ilişkin diğer bir görünüm, devletin nerede konumlanıp konumlanmayacağına dairdi. Bu bağlamda, DP, devletin uzmanlaşmış bir bürokraside zemin bulmasından ziyade, bürokrasiyi, hükümetlerin siyasalarını uygulayan bir idareciler grubu olarak görmeyi tercih ediyordu. Bu bakımdan, memurların emeklilik yaş hadlerini indiren ve gerekli görüldüğü takdirde, memurların, kurumları tarafından emekli edilebilmesi hakkındaki kanun tasarısı onaylanmıştı.³⁶ Bahsedilen “görülen lüzum”, Adnan Menderes imzası taşıyan kanun tasarısı gerekçesinde, yirmi beş hizmet yılını doldurup emeklilik için yıllarını bekleyenler arasında “umumi hizmeti aksatanlar bulunduğu” şeklinde ifade edilmişti.³⁷ Dolayısıyla iktidarının ilk yıllarında DP'li kadroların gözünde bürokrasi, araçsallaştırılabilecek ve performans göstermediği sürece gözden çıkarılabilecek bir grubu temsil etmekteydi.

Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ve Tarım ve Ticaret Komisyonları Raporları (2/20),(Çevrimiçi) , 9 Mart 2021.

³⁴ Metin Toker, *DP'nin Altın Yılları: 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, ss.107-111.

³⁵ Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, s.76-77

³⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: IX, C: XXIV, 9.VII.1953, s.461-464.

³⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Layihası ve İçişleri, Maliye ve Bütçe Komisyonlar Raporları (1/534)”, (Çevrimiçi)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c024/tbmm09024104ss0217.pdf>, 9 Mart 2021.

Aynı şekilde üniversiteden akademik personelin ihracı da bundan kısa süre sonra kolaylaştırılmıştı.³⁸ Bu siyasette de araçsal bir anlayışı görmek mümkündür. Kanun tasarısında üniversite öğretim üyelerinden bazılarının siyasetle meşgul olmasının yine memurlara yönelik düzenlemede olduğu gibi belli bir işlevi görmelerine engel teşkil ettiği ifade edilmekte ve bu nedenle siyaset-akademi ilişkisinin kesilmesi gerektiği belirtilmekteydi.³⁹ Dolayısıyla DP için, iktidar döneminin ilk yıllarında ve özellikle de “başta”⁴⁰ ekonomik göstergelerin kötüye gitmeye başlamasıyla birlikte⁴¹ devlet, bazı egemen sınıf çıkarlarının temsili için bir araç görüntüsündeyken aynı zamanda gerek askeri ve sivil bürokrasi gerekse de bu kesimlerle benzer işlevler gören üniversiteler belli fonksiyonları yerine getirmesi gereken araçlar idi.

Bu çıkarların temsili, 1954 Seçimleri yaklaşırken, DP hükümeti tarafından verilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu tasarısı ile değerlendirilebilir. Buna göre, 1951 yılında, yine aynı konuda düzenlemeler getiren kanunun, 1954’te teklif edilen tasarıyla birlikte getirdiği sınırlamalar büyük oranda kaldırılıyordu.⁴² Kanunun gerekçesinde burjuvazinin çıkarlarını görmek mümkündür. Bu bağlamda, ülkede sermaye eksikliği bulunduğu ve teknik bilgi eksikliğinin varlığı nedeniyle yabancı sermayenin

³⁸ “Muhtariyeti Zedeleyen Kanun Çıktı”, *Ulus*, 22 Temmuz 1953.

³⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, “Üniversiteler Kanununun 46’ncı Maddesinin a Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Layihası ve Milli Eğitim Komisyonu Raporu (1/647), (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c024/tbmm09024113ss0295.pdf>, 9 Mart 2021.

⁴⁰ Ekonominin kötüye gidişi, DP’yi ilk aşamada araçsal devlet anlayışının devamlılığına itmişken; sonrasında önlenemeyen ekonomik zorluklar, DP’nin giderek yapısal bir anlayışı gözetmesine neden olmuştur. Bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değerlendirilecektir.

⁴¹ DP, muhalefet ve ilk iki iktidar yılında, bazı sınıfsal çıkarlarını temsil etmekle birlikte toplumsal tabanı oldukça geniş bulunan bir siyasal örgüt iken, 1953 yılı dolaylarında ekonomik gidişatın olumsuz yöne çevrilmesiyle birlikte ekonomi politikaları, siyasal özgürlüklerin sağlanması politikalarının önüne geçmeye başlamıştı. Bu argüman Feroz Ahmad tarafından, “Batı’da ekonomik liberalizm, siyasi liberalizmin bir nedeniyken, Türkiye’de bir sonucu olmaktadır” şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.68.

⁴² *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, 5821 sayılı ve 9.VIII.1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305821.pdf, 14 Haziran 2019; *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, 6224 sayılı ve 23.I.1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc036/kanuntbmmc036/kanuntbmmc03606224.pdf, 14 Haziran 2019.

teşvikinin ülke sermayesine katkıda bulunacağı belirtilmekteydi.⁴³ Bu olgu, DP'nin her ne kadar bazı noktalarda geçmiş iktidarın devletçi ekonomi politikalarını sürdürse de birtakım özelleştirme girişimleriyle birlikte düşünüldüğünde⁴⁴ iktidara geldiğinde, toplumun sosyo-ekonomik kesimlerinden gelen siyasal ve iktisadi talepleri devlet aracılığıyla yansıttığını göstermekteydi.

Bahsedilen bu iktisadi taleplerin kapitalist çıkarları önceliğinin görünümünden bir diğeri de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na benzer tarihlerde yasalaşan Petrol Kanunu'ydu.⁴⁵ Petrol Kanunu da, yine benzer şekilde petrol arama faaliyetlerindeki yasal düzenlemeleri imkân verdiğince serbestiye dayalı olarak belirliyordu.⁴⁶ Bu bağlamda özellikle iktidar döneminin ilk yarısının ortalarından itibaren, ikinci yarısına kadar DP için bu birkaç yıllık süreç, devletin bazı sınıfsal çıkarların temsili için araçsallaşan bir aygıt olarak ortaya çıktığı bir dönemi işaret etmekteydi. Üstelik bu sınıfsal çıkarlar, Ortaylı'nın ifadesiyle "iktisadi teşvikler ve anlaşmalara dayalı kapitalizmin altın çağına"⁴⁷ yaşandığı bir süreçte temsil edilmekteydi. Kesin bir tarihten bahsedilemese de bu araçsalcı anlayış, DP iktidarının ikinci yarısıyla birlikte evrilmeye başlamış, özellikle de DP iktidarının son iki yılı, olağanüstü koşullarda yapısalcı bir devlet anlayışının gün yüzüne çıktığı bir döneme tekabül etmiştir.

Yapısalcı Devlet Anlayışının Görünümleri: 1955-1960

DP, iktidarının ikinci yarısında giderek toplumsal çıkarları yansıtan devlet anlayışından, devletle adım adım bütünleşmeye başlayan kendi çıkarlarını yapısal olarak dönüştürmeye başlamıştı. Bununla birlikte DP'nin 1954 ila 1957 yılları arasındaki devlet anlayışı ikili bir görünüm arz etmekteydi. İspat Hakkı tartışmalarında, DP Genel İdare Kurulu üyesi Atıf Benderlioğlu, "Şu günlerde basına ispat hakkı tanıma keyfiyeti sizce bir azot fabrikasının temelini atılmasından daha mı mühimdir?" sorusunu, gazetecilerin sorusuna bir cevap niteliğinde belirtirken,⁴⁸ halen sınıf temelli

⁴³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, "Yabancı Sermaye Yatırım Kanunu Layihası ve Geçici Komisyon Raporu (1/699)", (Çevrimiçi)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c027/tbmm09027027ss0060.pdf>, 14 Haziran 2019.

⁴⁴ Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40, 2007, ss.552-555.

⁴⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: IX, C: XXIX, 7.III.1954, s.436-439.

⁴⁶ Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, Sayı 2, 2012, s.179.

⁴⁷ İlber Ortaylı, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.183-186.

⁴⁸ Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı: 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1991, s.111.

çıkarlar için devletin bir araç olması niteliğini sezdirmekte; 29 Kasım 1955 günü DP Grup Toplantısında Menderes'in dolaylı olarak şahsına güvenoyu istemesi ve bunda başarılı olmasıyla somutlaşan Sarol Formülünün hayata geçirilmesi de,⁴⁹ Menderes ile DP'nin özdeşleşmesi anlamına geliyordu. Bu bakımdan Heper'in ifade ettiği aşkın devlet anlayışının göstergesi, önce parti ile devletin, dolaylı olarak da partinin Menderes ile yani tek kişiyle iç içe geçmesi sonucu devlet ile yöneticinin⁵⁰ bütünleşmesi şeklinde ortaya çıkmaktaydı.

DP'nin bürokrasiye ilişkin bakışında bir değişim meydana gelmiş olabileceği de bu dönemde saptanabilecek bir olgudur. Bu bağlamda, memurların emeklilik yaş hadleri ve vekâlet emrine alınmalarına dair araçsalcı bir anlayışı yansıtan ve yukarıda değinilen 1953 yılındaki kanun değiştirmelerinin 1956 yılına gelindiğinde eski haline çevrilmesi için çabalar görülmekteydi.⁵¹ Bu kanun tasarıları, hükümet tarafından gelmesi itibarıyla DP'nin yönetici elitlerinin düşüncelerinde, artık bürokrasinin toplumsal çıkarların takip edilmesi için araçsallaştırılması gerekmediği, zaten devlet ile birlikte yapısal bir uyum arz ettiği olgusunun bulunduğunu göstermekteydi.

Ekonomi alanına bakıldığında, meydana gelen bazı olumsuz gelişmelerin, DP'yi burjuva çıkarlarını gözetken, dolayısıyla otonom olmayan bir devleti içeren anlayışını sekteye uğrattığı görülmektedir. 1953-1954 yıllarından sonra giderek ihracatın nominal olarak azalması, dış ticaret açığının artışı, bunlar sonucunda ise enflasyonun tırmanması gibi ekonomik göstergeler,⁵² DP'nin iktisadi hayata bakışında bazı değişimler ortaya çıkarmıştı. Buna göre, bu değişkenlerin olumsuz yöne doğru gitmesiyle birlikte, DP, ithalatı azaltmak, iç piyasaya ağırlık vermek ve aynı zamanda bunlar üzerindeki denetimi sıkılaştırmak, ekonomide devlet payını artırmak gibi politikalar

⁴⁹ DP Grup Toplantısında DP'li milletvekillerinin önce bakanların sonra ise tüm kabinenin istifasını istemesi sonrasında Adnan Menderes'in uzun yıllar arkadaşı ve sonrasında DP'de önemli görevler üstlenmiş olan Mükerrerem Sarol ile görüşmesi ve aldığı tavsiye sonucu, bakanların istifa edip Menderes'in kabinenin yine başında kalmasına yönelik önerge kabul edilmiş ve Menderes yeni bir kabine kurmuştur. Bkz. Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

⁵⁰ Heper, devlet ile yöneticinin eşlendiği, bürokrasinin ise ya kişisel hizmetliler ya da "makine modeli" şeklinde algılanmasıyla aşkıncılığın iki aşırı yorumunun oluştuğunu ifade etmektedir. Bkz. Heper, "The State and Public Bureaucracies: A Comparative and Historical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, ss.108-110.

⁵¹ "Vekâlet Emrine Alınacak Memurlara Ait Yeni Tasarı", *Zafer*, 24 Aralık 1955; *TBMM Tutanak Dergisi*, D: X, C: X, 13.II.1956, s.165-166.

⁵² *Dünya Ticaret Örgütü*, "Total Merchandise Trade", Reporter: Turkey, Partner: World, (Çevrimiçi) <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 17 Haziran 2019.

izliyordu.⁵³ Boratav'a göre, bunlar; DP'nin bir "savunma mekanizması" olarak geliştirdiği siyasalar olmuş ve Türk ekonomisi bu yıllarda "görelilik olarak dışa kapanmaya" başlamıştır.⁵⁴ Bunun DP'nin devlet anlayışı nezdinde bir değişim meydana getirdiğine dair bir gösterge Milli Korunma Kanunu'nun yeniden düzenlenmesine ilişkindir.

1956 yılında Milli Korunma Kanunu'nun tadiline dair verilen kanun tasarısının gerekçesinde "kar hadlerinin çok yüksek olduğu" ibaresi,⁵⁵ DP'nin artık burjuvazinin çıkarlarını her daim gözetmediğini, devletin bu sınıfsal çıkarlar karşısında otonom davranabileceğini, dolayısıyla yapısalcı bir devlet anlayışını göstermekteydi. Nitekim Metin Toker'e göre, 1957 Seçimlerine yaklaşırlarken ekonomik hayattaki bu gelişmeler, DP'nin artık burjuva sınıfının çıkarlarını, ilk iktidar dönemine kıyasla yeterince girdi olarak almadığını ifade ediyordu.⁵⁶ Nitekim bunun görünümü 1957 Seçimlerinde DP'nin oy kaybı olarak ortaya çıkacaktı.⁵⁷ 1957-1958 yıllarından sonraki iki-üç senelik süreç ise Menderes'in siyasi ömrü boyunca, Samet Ağaoğlu'nun deyişiyle "halkla daha öncesinde hiç bu kadar haşır ve neşir olmadığı",⁵⁸ bir olağanüstülük dönemine tekabül ediyordu.

1950 ve 1954 Seçimlerine kıyasla görece gergin ve çatışmalı bir ortamda geçen 1957 Seçimleri, Dokuz Subay Olayı, Kubalı Olayı, Zile Olayları, Şiddet Tedbirleri Komisyonunun kurulması ve gelen tepkiler, 14 Temmuz Irak İhtilali, Vatan Cephesi Ocaklarının açılması, Uşak Olayları, Kayseri-Yeşilhisar Olayları, Topkapı Olayları, 555K Olayı, 21 Mayıs Harbiye Sessiz Yürüyüşü gibi Türk siyasal hayatında, kısa sürede gerçekleşmiş ve huzursuz bir ortamı işaret eden birden fazla gelişme;⁵⁹ bu dönemin olağan siyasal hayatın koşullarını aşan şartlara sahip olduğunu göstermekte ve siyasal bir dönüşüm ya da bir değişim evresinin yaşandığına yönelik tespitleri mümkün kılmaktadır. Bu konuda Carl Schmitt'in düşüncelerinden faydalanılabilir.

⁵³ Sefer Şener, "Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2005, ss.146-148.

⁵⁴ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, ss.107-109.

⁵⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, "Milli Korunma Kanununun Tadiline Dair Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/336)", (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c011/tbmm10011062ss0137.pdf>, 17 Haziran 2019.

⁵⁶ Toker, *DP Yokuş Aşağı*, s.140.

⁵⁷ *Yüksek Seçim Kurulu*, "Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları: Türkiye Geneli", (Çevrimiçi) <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, 17 Haziran 2019.

⁵⁸ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, REK-TUR Kitap Serisi, İstanbul, 1967, s.132.

⁵⁹ Bu olayların ulusal gazetelerden günlük takibine yönelik kapsamlı bir çalışma için bkz. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1976, ss.170-211.

Schmitt, egemeni, “olağanüstü duruma karar veren” olarak tanımlar ve istisnanın, olağandışı durumun belirleyiciliğine, dönüştürücü gücüne vurgu yaparken, aynı zamanda egemen olanın halen anayasal sınırlar içinde hareket ettiğini ifade eder.⁶⁰ Bu bağlamda olağanüstü durum, aşkın bir kapsama sahip olan bir şartlar kümesine işaret eder.⁶¹ Görüldüğü üzere Schmitt’in, belirleyici ve dönüştürücü kapasitesine vurgu yaptığı olağanüstü durum, Marksist devlet teorisindeki yapısalcı anlayışın vurguladığı, devletin görelî otonomluğuna gönderme yapmaktadır.

Nitekim Marx’ın 18.Brumiyeri, Marksist devlet kuramcıları tarafından atf yapılan eseri, Bonapartist devletin, bu olağanüstü durumuna vurgu yapmaktadır. Marx’ın burada çözümlendiği Bonapartist devlet, köylüleri bir sınıf olarak ele alıp onlarla işbirliği yapmış, burjuva çıkarlarını bir kenara bırakmış bir devlete denk gelirken; yapısalcılar bunu devletin görelî otonomluğu olarak okumaktadırlar.⁶² Schmitt’in olağanüstü durum ve Marx’ın Bonapartist devlet kavramsallaştırması, DP’nin son iktidar döneminde yaşadığı bu özel şartlara sahip dönemin, bir değişimi yansıttığı ve burada DP’nin yapısalcı bir anlayışla burjuvazi çıkarlarını takip etmeyi bırakıp devleti otonom olarak, özellikle de Menderes’in şahsında ve bürokraside konumlandığı şeklindeki bir çıkarımı mümkün kılmaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere devletin, bürokrasi ve Menderes’te konumlanması, dolayısıyla aşkinci ve yapısalcı bir devlet anlayışının görünümlerinden bir diğeri de muhalif seslere yönelik kısıtlama girişimleridir. CHP’nin 1959 Baharından itibaren sıklaştırdığı gayriresmî toplantılar ve geziler, emniyet güçleri tarafından çoğunlukla engellenmekteydi ve yukarıda isimleri sayılan birden fazla olay, bu dönemden sonra yaşanmıştı.⁶³ DP’nin, muhalefeti gayrimeşru ilan etmesine kadar ileri götürdüğü partiler arası ilişkiler; bazı yorumlara göre,⁶⁴

⁶⁰ Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara, 2016, ss.13-23.

⁶¹ Richard Wolin, “Carl Schmitt, Political Existentialism, and the Total State”, *Theory and Society*, Cilt 19, Sayı 4, 1990, s.399.

⁶² Bob Jessop, “The Political Scene and the Politics of Representation: Periodising Class Struggle and the State in the Eighteenth Brumaire”, *Eighteenth Brumaire: (Post-)modern Interpretations*, ed. M. Cowling ve J. Martin, Pluto Press, Londra, 2002, ss.179-194.

⁶³ “Malkara ve İpsala’da CHP Ekibine Müdahaleler Oldu”, *Vatan*, 19 Nisan 1959; “İstanbul ve İzmir’de Polis CHP Toplantılarına Müdahale Etti”, *Vatan*, 20 Nisan 1959; “Uşak’ta Müessif Hadiseler Oldu”, *Vatan*, 1 Mayıs 1959; “CHP’nin Karşiyaka İlçe Kongresi Yaptırılmadı”, *Vatan*, 4 Mayıs 1959; “İnönü’nün İstanbul’a Gelişinde Dün Çıkan Olayların Neşri Yasak”, *Vatan*, 5 Mayıs 1959; “İnönü’nün Kayseri’ye Girişi Hadiseli Oldu”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1960.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı?*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s.303.

Menderes'in, benzer tarihlerde Fransa Devlet Başkanlığına gelen ve "olağanüstü" yetkilere sahip olması halinde görevde bulunacağını belirten Charles De Gaulle tarzı bir siyaset anlayışı isteğini göstermekteydi.

Bu anlayış, meclisin işleyişine yönelik düzenlemelerde de görülebilir. Bunlardan ilki, 1954 yılındaki iç tüzük değişikliğiyle ilk defa tanımlanan meclis grubunun⁶⁵ oluşturulma şartlarında kısıtlamalara gidilerek toplam sandalye sayısının en az %5'inin bir siyasal parti tarafından temsil edilmesi gerektiği şeklindeki iç tüzük değişikliğidir.⁶⁶ İkincisi ise temellerini yukarıda anılan 1958 tarihli Şiddet Tedbirleri Komisyonundan alan 18 Nisan 1960 tarihli Tahkikat Komisyonu'nun⁶⁷ 27 Nisan 1960'ta yayın yasağı getirme, toplantılar hakkında tedbir alma, komisyonun kararlarına itiraz edenlerin ceza almasına gibi usullerle yetkilerinin genişletilmesidir.⁶⁸ Görüldüğü üzere bu siyasalar, DP'nin devleti, giderek kendi iktidar alanında konumlandığına işaret etmektedir. Diğer deyişle, devlet, DP nezdinde giderek bir yapısal özelliğe kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Dolayısıyla hem konjonktürel gelişmeler hem de Menderes'in kendisi, Schmitt'in egemen ve olağanüstü durum kavramlarını hatırlatmakta ve bu dönüşümün, araçsalcılıktan yapısalcılığa olan geçişin siyasal zeminini ifade etmektedir. Diğer yandan devlet anlayışının ekonomik hayatta da değiştiğinin göstergesi olarak, devletin görece otonomluğu da belirgindi. Bu bağlamda, 1957 Seçimleri sonrasında karaborsa ve vurgunculukla mücadele kapsamında yapılan fiyat kontrolleri, stok sayımları, cezalandırma mekanizmasının tavandan işletilmesi, bazı maddeler üzerinde fiyat belirleme yetkisinin devlete verilmesi gibi birden fazla iktisadi politika;⁶⁹ iktidarın

⁶⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: IX, C: XXVIII, 12.II.1954, s.259-261.

⁶⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: XI, C: I, 27.XII.1957, s.315-406.

⁶⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: XI, C: XIII, 18.IV.1960, s.189-213.

⁶⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, "Çorum Mebusu Hüseyin Ortakçioğlu ve üç arkadaşının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahili Nizamnamesinde Yazılı Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun Teklifi ve Muvakkat Encümen Mazbatası (2/444), (Çevrimiçi)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/fbmm11013061.pdf>, 10 Mart 2021.

⁶⁹ "Gıda Maddelerinin Satış ve İstihlaki", *Ulus*, 18 Kasım 1957; "Ticaret Vekili, Vesika Bahis Konusu Değil Dedi", *Vatan*, 19 Kasım 1957; "Hükümet Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Üzerinde Esaslı Bir Tanzime Gidiyor", *Zafer*, 18 Kasım 1957; "Dokuma Fiatları da Bugün İlan Ediliyor", *Vatan*, 21 Kasım 1957; "Yünlü ve Pamukluların Maliyet Hesabı Tespit Edildi", *Vatan*, 22 Kasım 1957; "Meyve Fiyatları da Tespit Edildi", *Ulus*, 25 Kasım 1957; "Gazete Kâğıtları da Beyana Tabi Tutuldu", *Ulus*, 27 Kasım 1957; "Fasulye, Un Fiyatı İndi", *Vatan*, 23 Kasım 1957; "Gazete Kâğıdında da Hükümet El Koydu", *Vatan*, 27 Kasım 1957; "Peynirden Sonra Hücum Dün Elma ve Narenciyeye Oldu", *Vatan*, 28 Kasım 1957; "Hükümet Bütün Fiyatları Tespit Edebilecek", *Vatan*, 29 Kasım 1957.

devlet anlayışında devletin, ilk yıllarına nazaran son yıllarında burjuva çıkarlarına ters düşebilecek özerk bir yapısal konumunun bulunduğunu göstermekteydi. Dolayısıyla DP iktidarının tüm sürecinde olduğu gibi devlet anlayışı; hem siyasal hem de ekonomik açıdan takip edilebiliyor, buradaki değişim de siyasalara ve olaylara gösterilen tepkilere yansyordu.

Sonuç

DP iktidara geldiğinde geniş tabanlı bir koalisyonun görünümünü ifade etmiştir. Bu koalisyonun büyük ölçüde -Türk sosyo-ekonomik yapısının da bir getirisi olarak- tarımsal gelire dayalı bir nüfustan oluştuğu görülmektedir. Bu tarımsal nüfusun çoğunluğunu, toprağa dayalı fiziksel emeğini gelire dönüştürenler oluşturmakla birlikte aynı tarımsal çıktıyı bir ticari işlem ürünü olarak kullanan ve bir tarım burjuvazisi olarak adlandırılabilir bir kesim de mevcuttu. Nitekim DP'nin, diğer sebepler bir kenara bırakıldığında bir siyasal örgüt olarak ortaya çıkmasının son aşaması da, bilindiği üzere, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na getirdiği yoğun eleştiridir. Bu açıdan bakıldığında, ve buna sanayiye dayalı burjuvazi de eklendiğinde, DP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda, araçsalcı bir anlayışla bu burjuvazinin çıkarlarını ifade etmek üzere devleti bir araç olarak algıladığı çıkarımı mümkün gözükmemektedir. Çalışmada da bahsedildiği üzere bunun görünümüleri; siyasal alanda, Heper'den de hatırlanacağı gibi, bürokrasideki değişiklikler, bürokratların özlük haklarında değişimlerle birlikte araçsalcı bir anlayış, ekonomide ise vergilerde indirimler, ticari akıştaki engellerin kaldırılmasına yönelik siyasalar, iktisadi çıkarların korunumu için siyasal olanın ikincil plana alınması, yasama faaliyetlerinin buna göre düzenlenmesi gibi politikalaradır.

Araçsalcı bir devlet anlayışından, yapısalcılığa geçişte ise iktisadi etkenli değişim siyasal değişimden önce gelmiştir. Bu bağlamda, ekonomik verilerin olumsuzla doğru gitmesi, DP'nin, devleti, burjuva çıkarlarının takipçisi konumundan, görelî bir otonomluğa götürmesi sonucunu doğurmuş ve merkezîyetçi ekonomik tedbirler artmıştır. Siyasal bir dönüşümün izleri ise yaklaşık 1957-1958 yılları sonrasında görünmektedir. Schmitt'in olağanüstü durumla ilişkilendirdiği egemenlik, Türk siyasal hayatında bu yıllarda meydana gelen birden fazla olayın bir olağandışılığı meydana getirmesi ve bunun siyasal hayatı da dönüştürmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Burada önceki yıllarda meydana gelen Menderes-DP özdeşleşmesi olgusu, Menderes'in egemen konumunu göstermekte ve Heper'in de aşkinci devletinin boyutunu işaret etmektedir. Bu bağlamda yönetici elit, siyasal olarak hem muhalif katılımı engellerken hem de iktisadi alanda burjuva çıkarlarını temsil etmeyebileceğini göstermiş ve devletin yapısalcı bir anlayışla algılanmasını beraberinde getirmiştir.

Bu bakımdan DP iktidarının devlet anlayışında yaklaşık 1950 ila 1955 yılları arasında araçsalcı anlayış temalarının hâkim olduğu, ancak bunun ardından önce ekonomik sonra da siyasal olgu ve olayların DP'yi yapısalcı bir devlet anlayışına ittiği ifade edilebilir. Nitekim bunların görünümleri de, çalışmada izlendiği üzere meydana gelen olaylara DP'nin tavrı, siyasal politikaları ve ekonomi alanındaki hamleleri neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Akademik Kitap ve Makaleler

- Ağaoğlu, S., *Arkadaşım Menderes*, REK-TUR Kitap Serisi, İstanbul, 1967.
- Ahmad, F. ve Ahmad, B. D., *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Ahmad, F., *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015.
- Aydemir, Ş. S., *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- Aydemir, Ş. S., *İkinci Adam*, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Barrow, C. W., "The Miliband-Poulantzas Debate: An Intellectual History", *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, ed. Stanley Aronowitz ve Peter Bratsis, University of Minnesota Press, Minneapolis ve Londra, 2002.
- Baytal, Y., "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40, 2007, ss.545-567.
- Block, F., "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Socialist Revolution*, Sayı 33, 1977, ss.6-28.
- Block, F., "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects", *New Political Science*, Cilt 2, Sayı 3, 1981, ss.33-49.
- Boratav, K., *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Clarke, S., "Marxism, Sociology and Poulantzas' Theory of the State", *Capital & Class*, Cilt 1, Sayı 2, 1977, ss.1-31.
- Das, R. J., "Marxist Theories of the State", *Alternative Theories of the State*, ed. Steven Pressman, Palgrave MacMillan, Hampshire ve New York, 2006.
- Eroğul, C., *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.
- Hay, C., "Marxism and the State", *Marxism and Social Science*, ed. Andrew Gamble, David Marsh ve Tony Tant, University of Illinois Press, Urbana ve Chicago, 1999.

- Heper, M., "The State and Public Bureaucracies: A Comparative and Historical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 27, Sayı 1, 1985, ss.86-110.
- Heper, M., *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.
- Jessop, B., *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, Polity Press, Cambridge, 1990.
- Jessop, B., "Accumulation Strategies, State Forms and Hegemonic Projects", *The State Debate*, ed. Simon Clarke, MacMillan, Hampshire ve Londra, 1991.
- Jessop, B., "The Political Scene and the Politics of Representation: Periodising Class Struggle and the State in the Eighteenth Brumaire", *Eighteenth Brumaire: (Post-)modern Interpretations*, ed. M. Cowling ve J. Martin, Pluto Press, Londra, 2002.
- Jessop, B., *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Martin Robertson, Oxford, 2013.
- Karpat, K. H., *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karpat, K. H., *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Mayo, H. B., *Introduction to Marxist Theory*, Oxford University Press, New York, 1960.
- Miliband, R., "Marx and the State", *The Socialist Register*, ed. Ralph Miliband ve John Saville, Merlin Press, Londra, 1965.
- Miliband, R., "State Power and Class Interests", *New Left Review*, Sayı 138, 1983, ss.57-68.
- Ortaylı, İ., *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Poulantzas, N., "The Problem of the Capitalist State", *New Left Review*, Cilt 58, Sayı 1, 1969, ss.67-78.
- Poulantzas, N., "The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau", *New Left Review*, Cilt 95, Sayı 1, 1976, ss.63-83.
- Sarol, M., *Bilinmeyen Menderes, C.1, İnkılap Kitabevi*, İstanbul, 2014.
- Schmitt, C., *Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.
- Skocpol, T., "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", *Bringing the State Back In*, ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

- Şener, S., “Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2005, ss.141-148.
- Takım, A., “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, Sayı 2, 2012, ss.157-187.
- Toker, M., *DP'nin Altın Yılları: 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Toker, M., *DP Yokuş Aşağı: 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Tutan, M. N., “Demokrat Parti Döneminde Demokrasi Anlayışının Değişimi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Wolin, R., “Carl Schmitt, Political Existentialism, and the Total State”, *Theory and Society*, Cilt 19, Sayı 4, 1990, ss.389-416.
- Zürcher, E. J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Ulusal Gazeteler

- “Ordu Yüksek Komuta Heyetinde Geniş Ölçüde Değişiklik Yapılıyor”, *Ulus*, 7 Haziran 1950.
- “İdari Makamlarda da Değişiklik Başladı”, *Ulus*, 9 Haziran 1950.
- “Yeniden 14 Vali Geri Vazifelere Alındı”, *Ulus*, 14 Haziran 1950.
- “Muhtariyeti Zedeleyen Kanun Çıktı”, *Ulus*, 22 Temmuz 1953.
- “Vekâlet Emrine Alınacak Memurlara Ait Yeni Tasarı”, *Zafer*, 24 Aralık 1955.
- “Gıda Maddelerinin Satış ve İstihlaki”, *Ulus*, 18 Kasım 1957.
- “Hükümet Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Üzerinde Esaslı Bir Tanzime Gidiyor”, *Zafer*, 18 Kasım 1957.
- “Ticaret Vekili, Vesika Bahis Konusu Değil Dedi”, *Vatan*, 19 Kasım 1957.
- “Dokuma Fiatları da Bugün İlan Ediliyor”, *Vatan*, 21 Kasım 1957.
- “Yünlü ve Pamukluların Maliyet Hesabı Tespit Edildi”, *Vatan*, 22 Kasım 1957.
- “Fasulye, Un Fiyatı İndi”, *Vatan*, 23 Kasım 1957.
- “Meyve Fiyatları da Tespit Edildi”, *Ulus*, 25 Kasım 1957.
- “Gazete Kâğıtları da Beyana Tabi Tutuldu”, *Ulus*, 27 Kasım 1957.
- “Gazete Kâğıdına da Hükümet El Koydu”, *Vatan*, 27 Kasım 1957.
- “Peynirden Sonra Hücum Dün Elma ve Narenciyeye Oldu”, *Vatan*, 28 Kasım 1957.
- “Hükümet Bütün Fiyatları Tespit Edebilecek”, *Vatan*, 29 Kasım 1957.
- “Malkara ve İpsala'da CHP Ekibine Müdahaleler Oldu”, *Vatan*, 19 Nisan 1959.

“İstanbul ve İzmir’de Polis CHP Toplantılarına Müdahale Etti”, *Vatan*, 20 Nisan 1959.

“Uşak’ta Müessif Hadiseler Oldu”, *Vatan*, 1 Mayıs 1959.

“CHP’nin Karşıyaka İlçe Kongresi Yapılmadı”, *Vatan*, 4 Mayıs 1959.

“İnönü’nün İstanbul’a Gelişinde Dün Çıkan Olayların Neşri Yasak”, *Vatan*, 5 Mayıs 1959.

“İnönü’nün Kayseri’ye Girişi Hadiseli Oldu”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1960.

Meclis Tutanakları

TBMM Tutanak Dergisi, D: IX, C: I, 5.VII.1950.

TBMM Tutanak Dergisi, D: IX: C: I, 5.VII.1950.

TBMM Tutanak Dergisi, D: IX, C: XXIV, 9.VII.1953.

TBMM Tutanak Dergisi, D: IX, C: XXVIII, 12.II.1954.

TBMM Tutanak Dergisi, D: IX, C: XXIX, 7.III.1954.

TBMM Tutanak Dergisi, D: X, C: X, 13.II.1956.

TBMM Tutanak Dergisi, D: XI, C: I, 27.XII.1957.

TBMM Tutanak Dergisi, D: XI, C: XIII, 18.IV.1960,

Çevrimiçi Kaynaklar

Dünya Ticaret Örgütü, “Total Merchandise Trade”, Reporter: Turkey, Partner: World, (Çevrimiçi)
<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 17 Haziran 2019.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 5821 sayı ve 9.VIII.1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, (Çevrimiçi)
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305821.pdf, 14 Haziran 2019.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 6224 sayı ve 23.I.1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, (Çevrimiçi)
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc036/kanuntbmmc036/kanuntbmmc03606224.pdf, 14 Haziran 2019.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Afyon Karahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı’nın, Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve 28’inci Maddesinin Kaldırılmasına ve Bu Kanuna İki Geçici Madde Eklenmesine Dair Olan 5621 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ve Tarım ve Ticaret Komisyonları Raporları (2/20), (Çevrimiçi)
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c006/tbmm09006066ss0131.pdf>, 9 Mart 2021.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Layihası ve İçişleri, Maliye ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/534)”, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c024/tbmm09024104ss0217.pdf>, 9 Mart 2021.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Üniversiteler Kanununun 46’ncı Maddesinin a Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Layihası ve Milli Eğitim Komisyonu Raporu (1/647)”, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c024/tbmm09024113ss0295.pdf>, 9 Mart 2021.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Yabancı Sermaye Yatırım Kanunu Layihası ve Geçici Komisyon Raporu (1/699)”, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c027/tbmm09027027ss0060.pdf>, 14 Haziran 2019.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Milli Korunma Kanununun Tadiline Dair Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/336)”, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c011/tbmm10011062ss0137.pdf>, 17 Haziran 2019.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Çorum Mebusu Hüseyin Ortakçioğlu ve üç arkadaşının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahili Nizamnamesinde Yazılı Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun Teklifi ve Muvakkat Encümen Mazbatası (2/444)”, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbmm11013061.pdf>, 10 Mart 2021.

Yüksek Seçim Kurulu, “Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları: Türkiye Geneli”, (Çevrimiçi) <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf>, 17 Haziran 2019.